

VI

Główne kierunki pomocy rodzinie i dziecku w środowisku lokalnym

Beata Krzesińska-Żach

Środowisko lokalne stanowi obok rodziny najważniejszy czynnik socjalizacji. Jego znaczenie i siła wynika m.in. stąd, że jest ono nieodłącznym elementem życia jednostki. Oprócz zbiorowości społecznej zamieszkującej niewielki, względnie zamknięty obszar, oznacza również cały system instytucji służących organizacji życia zbiorowego, takich jak: kościół, szkoła, instytucje usługowe, urzędnictwo socjalne lub rekreacyjne oraz mechanizmy regulujące zachowania jednostkowe i stosunki międzyludzkie, a więc obyczajowość, normy moralne, autorytety i wzory zachowań¹.

Zdaniem M. Winiarskiego „lokalne środowisko wychowawcze to zespół czynników społeczno-kulturowych i naturalnych wywierających wpływ wychowawczy w ramach rejonu zamieszkania (osiedle mieszkaniowe, wieś, małe miasto); w skład tego środowiska wchodzi nie tylko środowiskowe instytucje, placówki i grupy społeczne, ale także cały kontekst geograficzny i społeczno-kulturowy”².

Specyficzny charakter struktury środowiska lokalnego i jego funkcji znajduje wyraz w dużym zróżnicowaniu placówek i instytucji, stałości i daleko posuniętej autonomii niektórych grup społecznych (np. rodzina, grupa rón-

¹ T. Pilch, *Środowisko lokalne – struktura, funkcje, przemiany*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1993, s. 145-146.

² M. Winiarski, *Współdziałanie szkoły i środowiska. Aspekt socjopedagogiczny*, Warszawa 1992, s. 17.

wieśnicza), w znacznym wpływie tradycji na strukturę wewnętrzną niektórych instytucji. Społeczność lokalną charakteryzuje postrzeganie swojego środowiska jako akceptowanego miejsca, sposobu życia zbiorowego i rodzaju aktywności, który charakteryzuje wolontariuszy służby społecznej. Ludzie ci starają się nieść pomoc potrzebującym, umacniając społeczność lokalną.

Doniosłą rolę w organizowaniu pomocy i opieki dziecku oraz rodzinie w środowisku lokalnym odgrywa polityka społeczna państwa – pomoc rodzinie stanowi bowiem kierunek działania opiekuńczego ze strony państwa.

„Pomiędzy rodziną – społeczeństwem – państwem istnieje nierozwalna więź współzależności i współpracy. Od rodziny wymaga się otwarcia i uczestnictwa w życiu oraz rozwoju społeczeństwa – państwa, zaś społeczeństwo – państwo przez różne swoje instytucje winno wzmacniać małżeństwo i rodzinę, strzec obydwie instytucje przed czynnikami je rozbijającymi i utrudniającymi pełnienie przez nie właściwych im funkcji, a jednocześnie aktywnie je wspomagać w ich pełnieniu”³.

Społeczeństwo – państwo w stosunku do rodziny powinno kierować się dwiema zasadami: pomocniczości i interwencji.

1. Zasada pomocniczości postuluje, aby społeczeństwo – państwo nie wyręczało i nie pozbawiało rodziny tych zadań, które rodzina sama może dobrze wypełnić, ale wspomagało rodzinę w pełnieniu każdej funkcji, jeżeli tylko chce ją pełnić.

2. Zasada interwencji postuluje, aby społeczeństwo – państwo, w sytuacjach, w których rodzina sobie zupełnie nie radzi (nie jest w stanie pełnić swoich podstawowych funkcji), wkroczyło ze swoją pomocą⁴.

Zwłaszcza w okresie wychodzenia z kryzysu oraz rekonstrukcji ustrojowo-systemowej naszego społeczeństwa i państwa – sprawy umacniania i wspomagania rodziny nabierają zwielokrotnionego znaczenia.

Wzrasta potrzeba socjalnego, społecznego i pedagogicznego wsparcia rodziny oraz prowadzenia profilaktycznych i kompensacyjnych działań, które wspomagają egzystencję i wychowanie rodzin przeciętnych oraz dotkniętych biedą⁵.

Odpowiedzi na pytanie czym jest pomoc społeczna – należy szukać w historii instytucji społecznych pełniących funkcje ochronne i opiekuńcze

³ L. Dyczewski, *Rodzina – społeczeństwo – państwo*, [w:] A. Kurzynowski (red.), *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, Warszawa 1995, s. 32-33.

⁴ L. Dyczewski: *ibidem*.

⁵ S. Kawula, *Dziecko w rodzinie ryzyka – zagrożenia socjalne*, [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 1998.

wobec osób słabych, niezdolnych samodzielnie zaspokoić swoich potrzeb. Dobroczynne instytucje opiekuńcze (szpitale, przytułki) rozwinęły się na szerszą skalę w średniowiecznych miastach europejskich i były przeznaczone głównie dla ubogich, żebraków, sierot, starców.

Nowożytna historia pomocy społecznej rozpoczyna się wraz z rewolucją przemysłową; XIX wiek zrodził nowe, oparte na formalnych podstawach instytucje pomocy społecznej. Dla rozwoju polityki społecznej w Polsce istotną rolę odegrały uwagi i spostrzeżenia K. Krzeczковского, sformułowane w okresie tworzenia podstaw dzisiejszych służb społecznych (1920-1930). Charakteryzując kolejne etapy rozwoju opieki społecznej wskazał on na stopniowe przechodzenie indywidualnej opieki (opartej na dobroczynnych działaniach grup i jednostek wobec osób pokrzywdzonych lub poszkodowanych) w opiekę publiczną, która stanowiła krok ku celowej i racjonalnej działalności profilaktycznej nadzorowanej przez państwo⁶.

W okresie II Rzeczypospolitej charakterystyczną właściwością rozwoju opieki nad dzieckiem było współdziałanie opieki charytatywno-filantropijnej z kształtującymi się nowoczesnymi formami opartymi na założeniach służby społecznej wobec dziecka potrzebującego opieki. Okres od zakończenia II wojny światowej do połowy lat siedemdziesiątych można w dużym uproszczeniu określić jako fazę rozwoju i organizacyjnego doskonalenia instytucjonalnych form pomocy. W latach: 1950-1960 – reaktywowano instytucję opiekuna społecznego; 1968-1973 – powołano ośrodki opiekuna społecznego; 1973-1974 – opracowano program rozwoju zawodowej służby socjalnej do 1990 roku. Od 1975 roku realizacja podstawowych zadań w zakresie pomocy społecznej przypadła służbom społecznym w Zespole Opieki Zdrowotnej⁷. W 1990 roku realizację zadań pomocy społecznej przejęło Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej.

Pomoc społeczna w Polsce adresowana jest głównie do tych osób, które nie korzystają z innych świadczeń. Podstawowym celem pomocy społecznej jest zaspokojenie niezbędnych potrzeb jednostek i rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej oraz osób, które wymagają pomocy z tytułu zagrożeń związanych ze zjawiskiem patologii społecznej. Perspektywy rozwiązań problemów ludzi potrzebujących pomocy tkwią w uruchamianiu sił środowiska lokalnego, pobudzaniu inicjatywy społecznej.

Pomaganie drugiemu człowiekowi jest jedną z podstawowych wartości powszechnie uznawanych. Niejednokrotnie wymaga czegoś więcej niż

⁶ K. Wódz, *Pomoc społeczna w świadomości mieszkańców wielkiego miasta*, Katowice 1985, s. 31.

⁷ K. Wódz, *ibidem*, s. 37-38.

samych dobrych chęci. Dla lepszego zrozumienia tego problemu trzeba dokonać rozróżnienia dwóch podstawowych sposobów myślenia o pomaganiu związanych z dwoma jego modelami. Pierwszy z nich, dominujący w życiu codziennym określa pomaganie jako dawanie osobie tego, czego jej brakuje, wtedy gdy ona na to zasługuje. Dotyczy to sytuacji wynikających głównie z niedostatku materialno-bytowego, jak bieda, choroba, cierpienie. Oferowanie pomocy zakłada bezradność jednostki, która na nią oczekuje.

Drugi model pomagania związany jest z podstawową ideą, według której pomagający ma na celu przede wszystkim zwiększenie u osoby przyjmującej pomoc zdolności do pomagania „samej sobie”. Pomagający stara się koncentrować na podejmowaniu takich działań, które mogą sprzyjać wzrostowi zdolności do radzenia sobie z trudnościami u osoby, której się pomaga, a nie zajmuje się tylko likwidacją samej trudności i dostarczaniu gotowych recept na rozwiązanie problemu⁸.

Jedną z podstawowych różnic między dwoma sposobami myślenia o pomocy, tj. pomiędzy „pomaganiem w usuwaniu zła” a pomaganiem we wzroście i rozwoju osoby – jest różnica w sposobie określania obszaru, na który pomoc powinna być skierowana. W pierwszym modelu pomoc skoncentrowana jest przede wszystkim na zewnętrznych szczegółach sytuacji, w drugim modelu pomaganie koncentruje się na osobie potrzebującej pomocy. Ważne jest to jak ona sama spostrzega i rozumie sytuację, w jakiej się znajduje, jak myśli i ocenia siebie, jak przeżywa to, co się stało, jak poszukuje rozwiązania swego problemu. Istnienie obu modeli pomagania jest uzasadnione i potrzebne, oba uzupełniają się i wspierają wzajemnie. W zależności od sytuacji, potrzeb i własnych możliwości dokonuje się wyboru jednego lub drugiego modelu pomagania. Jak wynika z powyższych rozważań, pojęcie pomocy bywa określane jako wspieranie kogoś fizycznie lub moralnie. Wyraźnie jest zatem podkreślony podmiotowy charakter działań wspomagających.

W naukach społecznych dominuje rozumienie pomocy w aspekcie społecznym – stąd określenie „pomoc społeczna”. Pomoc społeczną można zdefiniować jako zorganizowaną działalność państwa i organizacji społecznych, umożliwiającą jednostkom, rodzinom i grupom przezwyciężenie trudnych sytuacji życiowych, zapobieganie im oraz pobudzanie jednostek, rodzin i grup do współdziałania⁹. Celem jej jest „zapobieganie skrzywie-

⁸ J. Mellibruda, *Ja, ty i my. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich*, Warszawa 1986, s. 238.

⁹ A. Oleszczyńska, *Pomoc społeczna w Polsce*, [w:] J. Staręga-Piasek (red.), *Pomoc społeczna w Polsce*, Warszawa 1985, część II, s. 229.

niom rozwoju i wytwarzanie warunków, które ułatwiają rozwój”¹⁰. Pomoc społeczna zdaniem pedagogów, winna stanowić nie tylko przeciwdziałanie skutkom złych warunków życiowych, ale także sprzyjać organizowaniu różnych form pomocy ludziom chorym, starym, potrzebującym.

Działania pomocy społecznej są formalnie zorganizowane. Jako instytucja zatrudnia ona wyspecjalizowany personel, realizujący jej cele i zadania w jasno określonych strukturach organizacyjnych. Formy pomocy jednostce i rodzinie mogą mieć charakter niesformalizowany lub sformalizowany. Pomoc w obrębie kręgów rodzinnych i przyjacielskich jest aspektem podstawowych relacji interpersonalnych, a jej zakres i struktura zależy od wzajemnej relacji i więzów osobistych.

Instytucja pomocy społecznej świadczy usługi bezpośrednie, tzn. przeznaczone dla konkretnych jednostek lub rodzin. Poprzedzone jest to procesem identyfikacji potrzeb, diagnozą sytuacji potrzebujących i opracowaniem adekwatnego (i optymalnego) planu pomocy. To kryterium odróżniające pomoc społeczną od innych instytucji również społecznie sponsorowanych¹¹.

Cele pomocy społecznej dotyczą:

1. promocji pozytywnych i pożądaných przez system społeczny sposobów funkcjonowania jednostek, rodzin lub grup społecznych;
2. zapobiegania trudnym sytuacjom życiowym;
3. pomocy jednostkom, rodzinom, grupom społecznym w rozwiązywaniu ich problemów;
4. wspierania i dostarczania pomocy tym, którzy samodzielnie nie są w stanie przezwyciężyć kłopotów¹².

Inną formą wspomagania, szczególnie w stosunku do osób młodych jest pomoc w rozwoju rozumiana jako „wprowadzenie w wartości, dopomaganie do wzrostu i wzrastania w środowisko społeczne, wspomaganie, ochranianie rozwoju przed zaburzeniami, służbą rozwojowi”¹³. E. Marynowicz-Hetka akcentuje trzy sfery życia jednostki, których może dotyczyć pomoc: biologiczną, społeczną, kulturalną. W zakresie rozwoju biologicznego chodzi o zapewnienie dziecku odpowiednich warunków materialno-bytowych, troska o stan jego zdrowia, stwarzanie warunków do rekreacji fizycznej. Wspieranie rozwoju społecznego dziecka polega na podejmo-

¹⁰ W. Theiss, *Radlińska*, Warszawa 1984, s. 238.

¹¹ T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska, *Wprowadzenie do pomocy społecznej. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 1996, s. 68-70.

¹² T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska, *ibidem*, s. 80.

¹³ H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, Warszawa 1935, s. 66.

waniu przez rodziców działań ułatwiających nabywanie ról społecznych przez dziecko oraz kształtowanie postaw prospołecznych. Prawidłowy rozwój kulturalny wymaga natomiast uwzględnienia w procesie wychowania takich elementów, jak budzenie aspiracji oraz zainteresowań intelektualnych i estetycznych w toku celowo organizowanych sytuacji wychowawczych, wprowadzenie w krąg wartości kulturalnych, a także przekazywanie zasad oraz norm moralnych za pośrednictwem rozmów i dyskusji, wprowadzenie do uczestnictwa w kulturze¹⁴. Osiągnięcie przez dziecko optymalnego poziomu rozwoju wymaga wsparcia oraz pomocy ze strony dorosłych (głównie rodziców). Istnieje jednak wiele czynników zagrażających pomyślnemu rozwojowi dziecka. Rodzina jest środowiskiem, które może stymulować lub hamować biologiczny, społeczny i kulturalny rozwój dziecka. W przypadku wystąpienia zagrożenia rozwoju dziecka, wynikającego z uwarunkowań, należy odwołać się do pomocy wybranych instytucji socjalno-wychowawczych, które są ważnymi sprzymierzeńcami rodziców w poczynaniach wychowawczych, a czasem głównym realizatorem zadań wspierających rozwój dzieci. Istnienie i aktywność instytucji jest niezbędnym warunkiem realizacji zadań pomocy wspierającej rozwój, ponieważ wychowanek zawsze jest związany z jakąś instytucją, kierującą jego rozwojem w sposób mniej lub bardziej świadomy. Pomoc wspierająca pomyślny rozwój dzieci i rodziny jest głównym typem zabiegów pożądaných w wychowaniu i pracy socjalno-wychowawczej. Polega na takim postępowaniu rodziców, które wyraża się w organizowaniu sytuacji wychowawczych dopomagających dziecku w optymalnym rozwoju biosocjokulturalnym¹⁵. Na skutek niespełnienia przez rodzinę warunków zapewniających prawidłowy rozwój, należy podjąć określony rodzaj pomocy.

P o m o c r o d z i n i e to forma bezpośredniego oddziaływania na rodzinę i pośredniego na dziecko, wspierająca jego rozwój biosocjokulturalny. Może przybrać trzy kierunki działań:

1. kompensację społeczną,
2. profilaktykę wychowawczą,
3. ratownictwo.

Przez kompensację rozumie się wyrównywanie braków środowiskowych i organicznych. Są to braki pierwotne, które sprzężone mogą wywoływać braki wtórne, objawiające się niedoskonałościami rozwoju biologicznego, społecznego czy kulturalnego. Wyrównywanie braków śro-

¹⁴ E. Marynowicz-Hetka, *Dziecko w rodzinie problemowej. Pomoc w rozwoju*, Warszawa 1987, s. 31-37.

¹⁵ E. Marynowicz-Hetka, *ibidem*.

dowiskowych w stosunku do różnych kategorii może mieć charakter pomocy socjalnej dziecku i rodzinie oraz pomocy wychowawczej¹⁶.

Profilaktyka traktowana jest jako działalność związana z neutralizowaniem wpływu czynników powodujących potencjalne zagrożenie rozwoju biosocjokulturalnego. Polega na ujawnieniu zarówno uwarunkowań negatywnych, zaburzających rozwój, jak też tych elementów środowiska, które obecnie nie wywołują zagrożenia, ale w przyszłości mogą zaburzyć prawidłowy przebieg rozwoju jednostki. Działanie profilaktyczne może być bezpośrednio ukierunkowane na dziecko i polegać na dostarczaniu mu bodźców, stymulowaniu rozwoju bądź też na podejmowaniu działań uprzedzających wystąpienie skutków negatywnych stanów. Oddziaływania profilaktyczne w stosunku do rodzin polegają głównie na wzbogacaniu wiedzy rodziców o uwarunkowaniach przebiegu procesu rozwoju biosocjokulturalnego dziecka w rodzinie. Odbywać się mogą zarówno w formie poradnictwa indywidualnego, jak też i zbiorowej pedagogizacji rodziców¹⁷.

Według H. Radlińskiej ratownictwo zjawia się z zewnątrz w razie nagłego nieszczęścia jednostki lub klęski gromadnej, doraźnie zwalcza działania złego losu i pierwsze jego skutki¹⁸.

Postępowanie socjalno-wychowawcze najczęściej należy zacząć od podjęcia działań kompensacyjnych, które mogą być stosowane równoległe z profilaktyką – czasem ją wyprzedzać. Działania ratownicze polegają m.in. na czasowej lub stałej izolacji dziecka od rodziny. Podejmowane są w rodzinach problemowych, w których próg zagrożenia rozwoju dziecka określa się jako krytyczny. Większość rodzin dysfunkcyjnych potrzebuje pomocy, dlatego tak istotnym zadaniem staje się określenie i wybór jej właściwego kierunku.

1. Pomoc rodzinie – założenia i program działania

Do XX wieku pomoc rodzinie nie była ujęta w ramy organizacyjne na poziomie rozwiązań o zasięgu ogólnopolskim. Świadczyły ją organizacje charytatywne lub osoby prywatne, przy czym obejmowała najczęściej tylko wybrane jednostki lub grupy. Pomoc rodzinie zaczęła ulegać stopniowej instytucjonalizacji, a obecnie realizowana jest w ramach po-

¹⁶ I. Lepalczyk, E. Marynowicz-Hetka (praca zbiorowa), *Instytucjonalna pomoc dziecku i rodzinie*, Warszawa, Kraków 1988, s. 75.

¹⁷ I. Lepalczyk, E. Marynowicz-Hetka, op. cit., s. 37.

¹⁸ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1961, s. 322.

lityki państwa wobec rodziny, stając się integralną częścią polityki społecznej. Szczególna rola w dziedzinie kształtowania polityki społecznej przypadła Radzie do Spraw Rodziny, powołanej w 1978 roku przy Radzie Ministrów PRL. Do głównych zadań Rady należy inspirowanie i koordynacja przedsięwzięć związanych z problematyką rodziny, jej potrzebami i warunkami życia¹⁹. Dokonuje ona oceny i czuwa nad prawidłową realizacją zadań wynikających z polityki państwa w dziedzinie rozwoju i umacniania rodziny.

W Polsce zakres i formy pomocy społecznej określa Ustawa o Pomocy Społecznej z dnia 29 listopada 1990 roku. Stanowi ona wyraz obywatelskiej troski społeczeństwa o los najsłabszych biologicznie, ekonomicznie i społecznie grup współobywateli. Ustawa określa różne sytuacje, w które powinna wkraczać pomoc społeczna. Należą do nich: ubóstwo, sieroctwo, bezdomność, bezrobocie, alkoholizm, ochrona macierzyństwa, upośledzenie umysłowe i fizyczne, długotrwała choroba. Pomimo iż w Ustawie podkreślany jest wielokrotnie fakt, że obejmuje ona swym zakresem przede wszystkim rodzinę, to bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenie gospodarstwa domowego, zwłaszcza w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych (art. 3), stanowi specjalny powód działań opiekuńczych pracownika socjalnego²⁰. W Ustawie znacznemu poszerzeniu i zróżnicowaniu uległy formy świadczeń pieniężnych i rzeczowych. Obok pomocy tradycyjnej, świadczeń pieniężnych i rzeczowych kładzie się duży nacisk na pracę socjalną, w tym wszelkiego typu psychologiczne, ekonomiczne, prawne.

Pomoc społeczna jest instytucją polityki socjalnej państwa, powołanej do niesienia pomocy osobom i rodzinom, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej, której nie są w stanie sami rozwiązać. Obowiązek udzielania pomocy spoczywa na organach administracji rządowej i samorządowej, które powinny współdziałać z organizacjami społecznymi, związkami zawodowymi, stowarzyszeniami oraz osobami prywatnymi. Niezbędny jest także współdziałanie osób zwracających się o pomoc (o ile jest to możliwe)²¹. Celem pomocy społecznej jest zaspokojenie niezbędnych potrzeb życiowych osoby lub rodziny, umożliwiających im bytowanie w warunkach odpowiadających godności ludzkiej. Nadrzędnym celem pomocy społecznej jest doprowadzenie do samodzielności życiowej osób i rodzin, a tym samym do sytuacji, w której osoby te i rodziny wyjdą z kręgu podopiecznych pomocy społecznej. Rodzaj pomocy powinien odpowiadać indywidualnej

¹⁹ Encyklopedia PWN. Supplement, Warszawa 1988, s. 403.

²⁰ Ustawa o Pomocy Społecznej z dn. 29.XI.90 r.

²¹ J. Kuleszyńska-Dobrek, *Objaśnienia do Ustawy o Pomocy Społecznej*, „Praca socjalna”, 1991, nr 1-2, s. 46.

sytuacji zainteresowanych, a forma i zakres udzielonej pomocy powinny być dostosowane do okoliczności i oczekiwań potrzebujących²².

Powołanymi do realizacji zadań z zakresu pomocy społecznej na poziomie gmin są ośrodki pomocy społecznej, a w województwie – zespoły pomocy społecznej, w których działają pracownicy socjalni. Pomoc w postaci świadczeń pieniężnych może otrzymać rodzina, w której dochód na osobę nie przekracza najniższej emerytury i jednocześnie występuje jedna z okoliczności (o których mowa w art. 3 pkt. 2-11 Ustawy o Pomocy Społecznej). Świadczenia przyznaje kierownik ośrodka pomocy społecznej w formie decyzji administracyjnej. Obejmują one: zasiłki pieniężne, pomoc rzeczową, usługi opiekuńcze, pomoc finansową na pokrycie wydatków związanych z kosztami leczenia dla osób nieubezpieczonych, poradnictwo prawne, ekonomiczne, psychologiczne, pedagogiczne. Ponadto ustawa przewiduje trzy rodzaje zasiłków pieniężnych: zasiłek stały, okresowy oraz zasiłek celowy.

W obecnej sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej, rodzina jest podstawowym czynnikiem stabilizacji, oparcia duchowego i pomocy usługowo-materialnej dla jednostki. Jest to zjawisko pozytywne, ale nie wiadomo, jak długo ono się utrzyma. Rząd nie powinien tej sytuacji wykorzystywać w celu ograniczenia pomocy rodzinie, lecz powinien ją bardziej racjonalnie i wszechstronnie zaplanować.

„Jeżeli pomoc państwa przyjdzie w porę i wzmocni postawę prodrodzinną jednostek oraz instytucji państwowych, jeżeli wzmocni pozycję rodziny w społeczeństwie, wówczas rozwój rodzin pójdzie w kierunku pozytywnym, przez społeczeństwo pożądanym. Jeżeli pomoc ta przyjdzie zbyt późno wówczas może przystąpić zniechęcenie do rodziny i ucieczka od niej, co osłabi trwałość rodziny i utrudni proces socjalizacji w rodzinie. Ostatecznie będzie to miało negatywne skutki dla całości życia społecznego i państwowego”²³. W toku badań o charakterze mikrośrodowiskowym²⁴ wykazano, iż w wielu rejonach ma miejsce wszechstronna pomoc dziecku i rodzinie. Zależy ona głównie od właściwego rozeznania potrzeb charakterystycznych dla rejonu, odpowiedniego przygotowania zawodowej kadry socjalnej oraz zasobów (finanse, placówki) zapewniających pomoc właściwą dla wszystkich kategorii potrzebujących.

²² H. Łapicz, *Analiza funkcjonowania wybranych instytucji organizujących pomoc dziecku i rodzinie niepełnej w środowisku wielkomiejskim – na przykładzie Białegostoku*, Białystok 1992, s. 16. (niepublikowana praca magisterska).

²³ L. Dyczewski, *Rodzina – społeczeństwo – państwo*, [w:] A. Kurzynowski (red.) *Rodzina w okresie transformacji systemowej*. Warszawa 1995, s. 38 - 39.

²⁴ B. Krzesińska, *Pomoc socjalno-wychowawcza rodzinom niepełnym w regionie północno-wschodniej Polski*, [w:] A. Karpińska (red.), *Wyznaczniki powodzeń edukacyjnych*, Olecko 1994, s. 139-143.

2. Instytucjonalna pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym – instytucje socjalno-wychowawcze wspomagające rodzinę

Współczesna rodzina wypełnia swoje funkcje współdziałając z instytucjami poza rodzinnymi i organizacjami społecznymi. Wywierają one również decydujący wpływ na funkcjonowanie społeczne jednostki, co rodzina. Należą do nich przede wszystkim trzy podstawowe instytucje wspomagające rodzinę i zapewniające ciągłość oddziaływań pedagogicznych oraz opieki nad rozwojem i zdrowiem dziecka: żłobek, przedszkole, szkoła.

Żłobek jest placówką mającą wspomóc rodzinę w realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Dzieci mają w nim zapewnioną opiekę lekarską, dobre warunki higieniczne, racjonalne żywienie i regularny tryb życia. Głównym celem funkcjonowania żłobków jest stworzenie optymalnych warunków dla rozwoju psychicznego przebywających w nim dzieci, poprzez działania opiekuńczo-wychowawcze.

Przedszkole jest instytucją opiekuńczo-wychowawczą i oświatową, której zadaniem naczelnym jest wyrównywanie szans rozwojowych dzieci i przygotowanie ich do szkoły. Opieką obejmuje dzieci w wieku od 3 do 6 lat. Pełni funkcję opiekuńczą, czuwa nad zdrowiem i bezpieczeństwem dzieci, stara się zapewnić każdemu z nich warunki wszechstronnego rozwoju osobowości. Praca dydaktyczno-wychowawcza w przedszkolu ma również charakter stymulujący rozwój dziecka. Jeśli dzieci wymagają specjalnych zabiegów, często ukierunkowanych przez lekarza i psychologa – przedszkole podejmuje pracę wyrównawczą, kompensacyjną.

Szkoła podstawowa pełni funkcję kształcącą, opiekuńczą i wychowawczą. Realizacja tych funkcji ma na celu wspieranie rozwoju biosocjokulturalnego ucznia, pobudzanie go do pożądaney aktywności i hamowanie aktywności niepożądaney. Organizuje również opiekę poza zajęciami szkolnymi (np. w świetlicy szkolnej). Działania kompensacyjne wobec uczniów polegają m.in. na kierowaniu ich do poradni pedagogiczno-psychologicznej, w celu ustalenia konieczności korzystania z zajęć reedukacyjnych bądź gimnastyki korekcyjnej. W przypadku problemów finansowych rodziny udzielana jest pomoc (doraźna) w formie stypendiów dla sierot oraz zapomóg dla rodzin niepełnych i wielodzietnych. Prowadzona jest również akcja dożywiania dzieci z rodzin najuboższych oraz oferowana pomoc dydaktyczna uczniom przejawiającym niepowodzenia szkolne.

3. Wybrane instytucje i organizacje społeczne świadczące pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym

Zjawiskiem charakterystycznym dla współczesnych czasów jest zwiększająca się liczba rodzin wymagających pomocy, które nie są w stanie samodzielnie zaspokoić podstawowych potrzeb życiowych (zwłaszcza rodzin o niskim statusie ekonomicznym). Stwarza to sytuacje, w których pomoc rodzinie jest już nie tylko odruchem serca, ale obiektywną koniecznością.

Państwo stawia na aktywność, samodzielność i odpowiedzialność jednostek oraz podstawowych struktur społecznych – rodzin i społeczności. W razie pojawienia się problemów w wychowywaniu dzieci – państwo promuje wysiłki ludzi z najbliższego otoczenia rodziny (sąsiadów, stowarzyszeń, związków wyznaniowych, lokalnych instytucji itp.) na rzecz jej wspierania, a nie zastępowania²⁵. Pomoc rodzinie realizowana jest głównie w ramach polityki państwa, która stanowi całokształt oddziaływań instytucji, organizacji społecznych i stowarzyszeń, podejmowanych na rzecz dziecka i rodziny w środowisku lokalnym. Może posiadać zarówno charakter indywidualny, jak i zespołowy. Osoby udzielające wsparcia to najczęściej pracownicy instytucji specjalizujących się w niesieniu pomocy (pracownik socjalny, pedagog, psycholog, terapeuta) oraz krewni, znajomi, sąsiedzi. Instytucje socjalne niosące pomoc dziecku i rodzinie określa się jako „placówki bądź służby publiczne lub prywatne, które prowadzą działalność diagnostyczną, informacyjną, poradniczą, profilaktyczną, podtrzymującą (terapeutyczną)”²⁶. Każda z nich ułatwia rozwiązywanie problemów rodziny w określonym zakresie.

Dokonując charakterystyki instytucjonalnych form pomocy, szczególną uwagę należy zwrócić na poradnictwo, traktowane jako „jednorazowy, krótkotrwały kontakt lub długotrwałe działanie oparte o pomocnicze techniki różnych form pomocy”²⁷. W zależności od rodzaju więzi można wyróżnić dwa rodzaje poradnictwa. Pierwszy typ poradnictwa oparty na więzi nieformalnej w środowisku, w którym istnieją związki międzyosobowe to: radzenie, doradzanie, dawanie rady – występuje on najczęściej w środowisku rodzinnym, grupie rówieśniczej, w społeczności lokalnej. Osoba radząca wykorzystuje tu własne doświadczenie życiowe oraz wiedzę, którą posiada.

²⁵ S. Drzażdżewski, *Prorodzinna opieka nad dzieckiem – ważniejsze pojęcia*. Część I., „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1998, nr 5.

²⁶ E. Marynowicz-Hetka, op. cit., s. 113.

²⁷ O. Czerniawska, *Poradnictwo jako wzmocnienie środowiska wychowawczego*, Warszawa 1997, s. 25.

Drugi typ poradnictwa opartego na więzi formalnej (tzw. poradnictwo zinstytucjonalizowane) funkcjonuje w specjalnie powołanych do tego celu instytucjach, przygotowanych do udzielania lub dawania porady i dysponuje (oprócz doświadczenia życiowego) wiedzą zawodową. Na szczególną uwagę zasługuje poradnictwo wychowawcze mające na celu wspieranie rozwoju w dzieciństwie i młodości. Istotną pomoc oferuje wyodrębnione z poradnictwa wychowawczego – poradnictwo małżeńskie i rodzinne dysponujące wykwalifikowanymi pracownikami i odrębnymi instytucjami.

Dominującym elementem poradnictwa jest porada udzielana w trakcie jednorazowej rozmowy lub w toku wielokrotnych kontaktów. Może przybrać formę pomocy socjalnej, pedagogicznej, psychologicznej (w tym psychoterapii indywidualnej bądź grupowej). Podstawowym sposobem udzielania wsparcia w ramach pomocy instytucjonalnej jest kompensacja. Działanie kompensacyjne (w ramach działalności pedagogicznej) może stanowić na przykład troska rodziców o wyrównywanie braków w nauce szkolnej u dzieci, wyrażająca się w umożliwieniu im uczestnictwa w korektach lub specjalnych ćwiczeniach korekcyjnych i terapii logopedycznej. Do poradni dzieci kierują pedagodzy i psychologowie. Dla rodziców natomiast organizowane są prelekcje w szkołach, gdzie specjaliści (pedagodzy i psychologowie) mają swoje dyżury przeznaczone na kontakt z rodzicami.

Poradnie pedagogiczno-psychologiczne udzielają dzieciom i młodzieży oraz rodzicom specjalistycznej pomocy pedagogicznej i psychologicznej. Ponadto rodzice lub inne osoby odpowiedzialne za wychowanie dzieci i młodzieży mogą znaleźć w poradni wsparcie dotyczące pomocy w sytuacjach zagrożenia różnymi formami patologii społecznej, czy rozwiązywania specyficznych problemów występujących w rodzinach dzieci specjalnej troski, rodzinach zastępczych itp.

Institucje zajmujące się pomocą terapeutyczną to głównie poradnie zdrowia psychicznego oraz ośrodki terapii nerwic, które oferują swoją pomoc zarówno osobom indywidualnym, jak i całym rodzinom. Pomoc terapeutyczną oferują również funkcjonujące przy poradniach psychologiczno-pedagogicznych – świetlice socjoterapeutyczne, przeznaczone głównie dla dzieci z rodzin problemowych oraz sprawiających kłopoty wychowawcze.

Całokształt pracy oddziału świetlicy socjoterapeutycznej nastawiony jest na pomoc określonemu rodzajowi pacjentów, dlatego poziom skuteczności prowadzonych oddziaływań można uznać za stosunkowo wysoki (głównie w odniesieniu do dzieci młodszych, których postępowanie mogło być w większym stopniu kontrolowane).

Wszelkie oddziaływanie lecznicze posiada większy sens, im wcześniej jest rozpoczynane, dlatego też dzieci początkowych klas szkoły podstawo-

wej poddane terapii mają większe szansę na dalszy pomyślny rozwój – pomimo patogenicznej sytuacji rodzinnej²⁸.

Niekonwencjonalną formą udzielania pomocy w kłopotach życiowych (osobistych, rodzinnych) i stanach kryzysowych, które jednostka przeżywa, jest telefon zaufania. Taka forma doradztwa cieszy się powodzeniem ze względu na natychmiastowe uzyskanie pomocy, gwarantując anonimowość i dyskrecję zgłaszającym się. Telefon zaufania pełni m.in. funkcję informacyjną, psychoterapeutyczną i socjoterapeutyczną – poprzez oddziaływanie na pojedynczego człowieka. Oddziałuje też na konkretne grupy społeczne (w tym na rodzinę)²⁹. Młodzieżowe Telefony Zaufania niosą pomoc dzieciom i młodzieży, znajdującym się w trudnej, często krytycznej sytuacji życiowej, pomagają w łagodzeniu konfliktów rodzinnych, koleżeńskich, zapobiegają pochopnym, a nawet tragicznym decyzjom. Ze względu na specyfikę swojej pracy, placówki pomocy telefonicznej starają się wypełnić lukę w układzie istniejących współcześnie instytucji poradnictwa i pomocy drugiemu człowiekowi.

Sąd Rodzinny to powołana 1.01.1978 roku instytucja sądowa, obejmująca swoim zakresem wszystkie problemy rodziny. Obok spraw dotyczących rodziny i opieki (np. rozwodowych, alimentacyjnych, opiekuńczych i spraw nieletnich) rozpatruje część spraw karnych, które wiążą się z przestępstwami popełnionymi przeciwko rodzinie lub z opieką nad dziećmi i młodzieżą. Są to głównie sprawy o znęcanie się nad członkami rodziny, o rozpijanie małoletnich i o uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego. Sąd rodzinny może korzystać z pomocy poradni i ośrodków diagnostycznych, tworzonych przy sądach, a zatrudniających pedagogów, psycholo-

²⁸ Z badań prowadzonych w świetlicy socjoterapeutycznej na terenie Wojewódzkiej Poradni Wychowawczo-Zawodowej w Białymstoku przez studentkę w ramach pracy magisterskiej wynika, że wśród dzieci z badanych rodzin niepełnych dominowały głównie problemy natury emocjonalnej i społecznej (dzieci poddane terapii wykazywały wysoki stopień niedostosowania społecznego). Zakres pomocy oferowanej badanym rodzinom uwzględniał psychologiczny kierunek oddziaływania o charakterze terapeutycznym. Badane dzieci brały udział w spotkaniach zespołów socjoterapeutycznych, a zajęcia uwzględniały specyficzne gry i zabawy służące określonym celom, np. kształtowania umiejętności współżycia w grupie. W przypadku badanych rodzin, jeżeli nawet efekty terapii okazały się pozytywne tylko w stosunku do dziecka, to z uwagi na to, iż było ono bezpośrednim przedmiotem leczenia, a zastosowana wobec niego terapia okazała się skuteczna przynajmniej w stopniu dostatecznym.

K. Iwaniuk, *Ocena skuteczności pomocy terapeutycznej wobec dziecka i rodziny w środowisku wielkomiejskim – na przykładzie Białegostoku*, (niepublikowana praca magisterska), Białystok 1992.

²⁹ E. Jarosz, *Telefon zaufania jako niekonwencjonalna forma udzielania pomocy*, [w:] A. Radziejewicz-Winnicki (red.), *Pedagogika społeczna u schyłku XX wieku*, Katowice 1992, s. 517-521.

gów i socjologów. Jednym z dodatkowych zadań sądów rodzinnych jest podejmowanie działań profilaktycznych w celu zapobieżenia rozwijaniu się negatywnych procesów w rodzinie.

Rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne są specjalistycznymi instytucjami resortu sprawiedliwości, działającymi głównie na zlecenie sądów rodzinnych. Na mocy zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dn. 7.08.1978 roku rozszerzono zadania ośrodków. Stały się one specjalistycznymi placówkami w zakresie diagnozy spraw opiekuńczych oraz w innych sprawach rodzinnych. Te nowe zadania ośrodków wynikały z potrzeb rozwijającego się sądownictwa rodzinnego. Poza sprawami nieletnich i sprawami opiekuńczymi, ośrodki zaczęły zajmować się również sprawami rozwodowymi oraz poradnictwem rodzinnym i działalnością mediacyjną³⁰.

Pomocą dziecku i rodzinie służą również:

1. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – organizacja społeczna pomagająca rodzinie i państwu w opiece nad dziećmi i młodzieżą. Szczególną opieką TPD objęte są rodziny o najniższych dochodach, dotknięte chorobą, bezrobociem, patologią. Rodziny te mogą uzyskać pomoc finansową, rzeczową³¹, wychowawczą, zdrowotną (dla dzieci specjalnej troski) i psychologiczną (poradnictwo). W ramach pedagogizacji rodziców organizowane są odczyty na temat ich praw i obowiązków. TPD współdziała z innymi organizacjami i instytucjami pełniącymi funkcje filantropijne.

Środowiskowe ogniska wychowawcze TPD przeznaczone są dla dzieci i młodzieży zagrożonej sieroctwem i niedostosowaniem społecznym. Dzieci do ogniska zgłasza szkoła, poradnie, rodzice lub ono samo. Komisja analizuje sytuację rodzinną, stan zdrowia i opinię szkoły. Ważna jest zgoda rodziców na uczęszczanie dziecka do ogniska. Główne zadania ognisk wychowawczych to:

- współdziałanie z rodziną, praca na rzecz nie tylko dziecka, ale i jego rodziny;
- zapewnienie dzieciom poczucia bezpieczeństwa;
- organizacja zajęć reedukacyjnych, korekcyjnych, rehabilitacyjnych oraz wypoczynku;
- udzielanie pomocy pedagogicznej rodzicom wychowanków³².

³⁰ W. Pomykało (red.), op. cit., s. 706.

³¹ Na terenie Białegostoku TPD oferowało w 1991 roku pomoc dla 382 dzieci (dopłaty do żywienia, kolonii, zakup podręczników i odzieży). Zob.: H. Łapicz, *Analiza funkcjonowania wybranych instytucji...*, op. cit., s. 44.

³² J. Nowak, *Środowiskowe ogniska wychowawcze TPD*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1993, nr 6, s. 254.

2. Towarzystwo Rozwoju Rodziny – pod taką nazwą działa od 1974 roku. Głównym celem TRR jest kształtowanie świadomości społecznej oraz podejmowanie działań zmierzających do zapewnienia pomyślnego rozwoju, trwałości i szczęścia rodziny w społeczeństwie poprzez:

- organizowanie odczytów i szkoleń dla rodziców;
- inicjowanie i prowadzenie poradnictwa przedmałżeńskiego i rodzinnego oraz specjalistycznego poradnictwa przedmałżeńskiego;
- szerzenie oświaty zdrowotnej.

3. Komitet Ochrony Praw Dziecka – organizacja społeczna ludzi dobrej woli, której działalność ma charakter służby społecznej chroniącej dziecko przed krzywdą i naruszaniem jego praw³³. Działalność KOPD realizowana jest m.in. za pośrednictwem Terenowych Komitetów Ochrony Praw Dziecka. Biuro Interwencji KOPD zajmuje się dziećmi, które pozostają w konflikcie z rodzicami lub nauczycielami, dzieci uwikłanymi w problem rozwodzących się rodziców, zaniedbanymi i maltretowanymi fizycznie bądź psychicznie³⁴. Komitet broni praw indywidualnych i zbiorowych dziecka, podejmuje inicjatywy na rzecz doskonalenia systemu ochrony praw dziecka oraz systemu opieki i wychowania, dba o prawidłowe stosowanie wobec dziecka przepisów prawa³⁵. KOPD prowadzi długofalowe kampanie publiczne:

- *wychowywać bez bicia*; akcja ma na celu wyeliminowanie z zachowań rodziców nieskutecznych i nieetycznych kar fizycznych wobec dziecka; KOPD dąży do prawnego zakazu stosowania tych kar wobec dzieci;
- *otwarte drzwi do szpitali dziecięcych*; KOPD zabiega o zmianę wewnętrznych regulaminów szpitalnych, zabraniających przebywania rodziców z dzieckiem podczas hospitalizacji;

³³ Komitet Ochrony Praw Dziecka został powołany w Polsce w 1981 roku jako pierwsza tego rodzaju organizacja pozarządowa w kraju. KOPD prowadzi Biuro Interwencji przy Zarządzie Krajowym, współpracuje z instytucjami państwowymi, podpisał porozumienie o współpracy z Ministrem Sprawiedliwości i Ministrem Edukacji Narodowej; uczestniczy w międzynarodowym ruchu na rzecz ochrony praw dziecka. Głównym celem Komitetu jest ochrona dziecka przed krzywdą i naruszaniem jego praw, które są łamane nie tylko przez jednostki, ale również przez instytucje mające służyć dzieciom (m.in. szkoły, szpitale).

³⁴ M. Kątna, *Komitet Ochrony Praw Dziecka – wczoraj, dzisiaj, jutro*, [w:], *Prawa dziecka – deklaracje i rzeczywistość*, red. J. Bińczycka, Warszawa 1993, s. 203.

³⁵ T. Bach-Olasik, *W trosce o zagwarantowanie praw dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1994, nr 3.

- *do przedszkola bez płaczu*; akcja ma na celu redukcję dziecięcego lęku i stresu powodowanego pierwszymi dniami pobytu w przedszkolu dzięki obecności rodziców w grupach przedszkolnych w pierwszych dniach pobytu dzieci w tej placówce;
- *żeby sieroty przestały być sierotami*; KOPD dąży do zmian w procedurze adopcyjnej, upowszechnienia instytucji pogotowia rodzinnego, wspomaga dzieci z rodzin zagrożonych, zabiega o prawo matek – więźniarek do wychowywania dzieci, zmierza do upowszechnienia wczasów rodzinnych z pedagogiem;
- *o prawo miłości do dziecka*; organizacja dąży do tego, aby przy podejmowaniu decyzji o losach dziecka w sytuacji kryzysu rodzinnego, kierowano się kryterium związków emocjonalnych dziecka z opiekunami; dąży także do zmian przepisów kodeksu karnego i kodeksu opiekuńczego;
- *o serce dla ucznia*; celem tej akcji jest redukcja stresu, lęków związanych z podmiotowością ucznia w szkole; KOPD prowadzi Telefon Zaufania dla Dzieci, jest inicjatorem powołanego Towarzystwa Pomocy Młodzieży działającego na zasadzie pomocy; upowszechnia znajomość Konwencji o Prawach Dziecka wśród dzieci i młodzieży.

Z inicjatywy KOPD powstał m.in. Dom Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym, w którym mogą przebywać więźniarki wraz z własnymi dziećmi. Komitet Ochrony Praw Dziecka zajął się także dziećmi rodziców uzależnionych od narkotyków – opracowując koncepcję rodzin terapeutycznych (w celach profilaktycznych, aby zmniejszyć liczbę dzieci trafiających do domów dziecka ze względu na uzależnienie ich rodziców od narkotyków).

4. Polski Komitet Pomocy Społecznej – oferujący pomoc finansową i rzeczową rodzinom na podstawie wniosków pracowników socjalnych lub kuratorów sądowych. Inną formą pomocy jest działalność opiekuńczo – usługowa w stosunku do osób starszych, samotnych, niepełnosprawnych. PKPS prowadzi także poradnictwo prawne. Finansowany jest przez Wojewódzki Zespół Opieki Zdrowotnej³⁶.

5. Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej – finansowany z budżetu gminy oraz budżetu centralnego, którego warunki ustala Minister Pracy

³⁶ Do 1975 roku udzielano pomocy osobom, które opuszczały zakłady karne i nie miały środków do życia. Pomoc świadczone również rodzinom, w których ojcowie odbywali karę pozbawienia wolności. Obecnie z powodu braku środków materialnych – działalność ta została ograniczona. PKPS organizuje także dożywianie (szczególnie dla emerytów o niskich dochodach).

i Polityki Socjalnej. Dominującą formą pomocy jest pomoc finansowa udzielana w postaci zasiłków okresowych oraz celowych przeznaczonych m.in. na opał, remonty mieszkań, ubrania, żywność dla najbardziej potrzebujących (w tym rodzin niepełnych)³⁷, dopłaty do czynszu. Oprócz pomocy finansowej Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej oferuje pomoc rzeczową w postaci ubrań i używanego sprzętu gospodarstwa domowego. Dominującym kierunkiem pomocy jest kompensacja. Pracownicy socjalni nie są w stanie podejmować działań profilaktycznych ze względu na dużą ilość podopiecznych. Osoby zgłaszające się o pomoc często nie rozumieją potrzeby profilaktyki, a po pomoc zgłaszają się wtedy gdy sytuacja jest krytyczna. Uzasadnionym kierunkiem działania staje się wówczas kompensacja lub nawet ratownictwo.

Pomocą dziecku i rodzinie zajmuje się również Ośrodek Pomocy Społecznej³⁸, który środki finansowe otrzymuje z budżetu miasta. Pomaga osobom poszkodowanym przez los, np. w wyniku pożaru, uszkodzenia domu. Działająca przy OPS tzw. Sekcja szkolna opiekuje się dziećmi z rodzin niewydolnych wychowawczo, rozbitych, zaniedbanych. Pomaga też dzieciom z rodzin prawidłowo spełniających swoje funkcje, a znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej (np. z powodu bezrobocia).

6. Polski Czerwony Krzyż – organizacja powstała z myślą o osobach najbardziej potrzebujących opieki, zwłaszcza starszych, samotnych i chorych. Rodzinom potrzebującym pomoc udzielana jest tylko w wypadkach losowych.

Specyficzną formą pomocy jest Hospicjum³⁹, które wspomaga rodzinę w sprawowaniu opieki nad chorym. Jest to w istocie pomoc aktywna,

³⁷ Jak wynika z badań przeprowadzonych na terenie Białegostoku, instytucją najsukcesyjnie realizującą pomoc finansową jest MOPS, z którego wsparcia w 1991 r. skorzystało aż 709 rodzin niepełnych. Zob.: H. Łapicz, *Analiza funkcjonowania wybranych instytucji...*, op. cit., s. 98.

³⁸ Ośrodek Pomocy Społecznej Funkcjonuje na terenie Chorzowa. Udziela głównie pomocy finansowej – np. dofinansowuje obiady w szkołach i przedszkolach (w Chorzowie – 1600 obiadów) lub kilkutygodniowe wyjazdy uczniowie poza teren Śląska. Organizuje też wyjazdy wakacyjne dla dzieci (800 dzieci), rozdaje najuboższym paczki świąteczne i podręczniki. Zob.: B. Kosek-Nita, D. Raś, *Działalność instytucji opiekuńczych w Chorzowie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, nr 8.

³⁹ W Polsce pierwszy ośrodek hospicyjny powstał w Krakowie w 1981 roku. Obecnie funkcjonuje 35 hospicjów. W większości są to grupy nieformalne będące częścią Kościoła (Hospicjum Pallatinum w Gdańsku) działające przy Kościele, nie należąc do jego struktury (Hospicjum Św. Jana Kantego w Poznaniu) lub będące w strukturze państwowej służby zdrowia (ośrodek sieradzki). Inna formą organizacyjną są hospicja przy stowarzyszeniach społecznych posiadające osobowość prawną (Towarzystwo Przyjaciół Chorych – Hospicjum w Krakowie).

albowiem nie ogranicza się wyłącznie do niesienia słów otuchy. Hospicjum dzieli trud i troski z rodziną chorego, wraz z nią pielęgnuje i czuwa nad chorym, starając się zaspokoić jego potrzeby. Wynikają one z psychofizycznej i duchowej struktury człowieka. Dlatego zasadą opieki hospicyjnej jest opieka zbiorowa, gdzie kierującym jest lekarz, a do zespołu należą pielęgniarki, opiekunowie i kapłan⁴⁰. Ważnym elementem jest włączenie do opieki rodziny chorego oraz osób z jego najbliższego otoczenia.

Hospicja poprzez swoją działalność, doświadczenia i propagandę zwracają naszą uwagę na problemy ludzi chorych terminalnie oraz na potrzebę poszukiwania optymalnych form opieki nad ludźmi umierającymi.

Działalność opiekuńcza organizacji społecznych nabiera szczególnej wagi w okresie obecnego kryzysu ekonomicznego, jaki dotknął wiele rodzin. Bezpieczeństwo socjalne staje się dziś wartością zagrożoną dla kręgów społecznych, a w rodzinach niewydolnych obserwowany jest proces obniżania się standardu życia poniżej minimum socjalnego. Pomoc udzielana jest w miarę posiadania określonych środków materialnych i znajomości potrzeb środowiska lokalnego. Słabe rozpoznanie potrzeb rodziny nie sprzyja ich zaspokojeniu, a brak środków materialnych potęguje poczucie zagrożenia w rodzinie. W związku z tym należałoby zastanowić się nad możliwością uruchomienia innych niż, państwowe i samorządowe źródła finansowania pomocy społecznej oraz organizowania różnorodnych form pomocy wzajemnej. Pomoc społeczna powinna w większym niż dotychczas stopniu stać się instrumentem aktywizacji i mobilizacji społecznej (jednostkowej i grupowej), a nie być jedynie „dostarczycielem” środków pieniężnych i rzeczowych, które umożliwiają przetrwanie. W perspektywie nie prowadzi do zasadniczych zmian sytuacji życiowej osób wymagających opieki i pomocy społecznej.

4. Środowiskowy Dom Rodzinny „Nasz Dom” jako instytucjonalna forma pomocy dziecku i rodzinie zagrożonej uzależnieniem oraz uzależnionej

Działalność mającą na celu wszechstronną pomoc osobom zagrożonym uzależnieniem i uzależnionym prowadzi na terenie miasta Białego Stoku Stowarzyszenie „Droga”. Wspólnota „Droga” powstała w 1987 r., a jako Stowarzyszenie została zarejestrowana w 1991 roku.

⁴⁰ K. De Walden-Gałuszko, *Wybrane zagadnienia psychoonkologii i psychotanatologii*, Gdańsk 1992, s. 67.

Program działań Stowarzyszenia obejmuje pomoc narkomanom oraz profilaktykę wobec osób zagrożonych uzależnieniem. Stowarzyszenie:

- pomaga m.in. poprzez prowadzenie detoksykacji na pododdziale leczenia uzależnień przy szpitalu w Choroszczy;
- inicjuje i rozwija specyficzne formy pomocy rodzinom niewydolnym wychowawczo;
- udziela wsparcia materialnego i duchowego osobom uzależnionym i ich rodzinom;
- zapobiega powstawaniu zagrożeń uzależnienia.

Dominujące kierunki pomocy Stowarzyszenia, to:

- pomoc doraźna,
- profilaktyka,
- kompensacja.

W ramach pomocy doraźnej zorganizowano m.in. 3 tygodniowy obóz terapeutyczny w Jastarni (1994 r. – 500 podopiecznych) i akcje mające na celu pomoc dzieciom z rodzin patologicznych.

W trakcie swojej działalności członkowie Stowarzyszenia „Droga” dostrzegli potrzebę stworzenia domu dla dzieci opuszczonych i zaniebanych wychowawczo ze środowisk zagrożonych uzależnieniem. W czerwcu 1993 r. Stowarzyszenie otrzymało z Urzędu Miasta budynek po zlikwidowanym przedszkolu. Dom posiadał swoją nazwę oraz statut, które uległy późniejszym zmianom. Obecnie funkcjonuje jako Środowiskowy Dom Rodzinny „Nasz Dom”.

Placówka miała charakter opiekuńczo-terapeutyczny i została powołana w celu udzielenia niezbędnej pomocy dzieciom i młodzieży od 3 do 18 roku życia (ze środowisk zagrożonych uzależnieniem, rodzin niewydolnych wychowawczo, z problemem alkoholowym) oraz ich rodzinom – bez odrywania dzieci od domu rodzinnego i naturalnego środowiska.

Główne formy pomocy „Naszego Domu”:

- opiekuńczo-socjalna
- psychokorekcyjna
- psychoedukacyjna
- socjoterapeutyczna⁴¹.

„Nasz Dom” jest placówką całodobową (pełni nocne dyżury w celu udzielenia niezbędnej pomocy doraźnej dzieciom). W okresie ferii zimowych i letnich organizuje obozy i kolonie terapeutyczne.

⁴¹ M. Niewińska, *Stowarzyszenie „Droga” oraz jego agenda „Nasz Dom” jako forma pomocy dziecku i rodzinie zagrożonej uzależnieniem i uzależnionej*, (niepublikowana praca magisterska), Białystok 1995.

Na terenie placówki działają kółka zainteresowań, prowadzone są kursy języków obcych, zajęcia psychokorekcyjne, psychoedukacyjne i socjoterapeutyczne. Dyżury pełnią lekarze, logopedzi, psycholog i radca prawny.

Podopiecznymi „Naszego Domu” są wychowankowie mający prawo ciągłego pobytu w placówce (tzw. domownicy) oraz dzieci z rodzin niewydolnych wychowawczo, z problemem alkoholowym i innymi dysfunkcjami, korzystające z niej okresowo (udział w zajęciach dydaktycznych, świetlicowych, terapeutycznych)⁴².

Praca w Domu Rodzinnym „Nasz Dom” opiera się na wolontariacie. Tworzą go w dużej części młodzi ludzie, uczniowie szkół średnich, studenci. Istnieje też wolontariat osób starszych, większość z nich to pierwsi podopieczni, którzy wyjeżdżali do Jastarni jako dzieci narkomanów. Osoby te zdobyły wykształcenie i nadal pracują społecznie. Są to psychologowie, pedagodzy, lekarze, terapeuci, prawnicy. Kiedyś byli w młodszym wolontariacie, a obecnie pomagają profesjonalnie.

Ważnym kierunkiem działalności Stowarzyszenia i „Naszego Domu” jest profilaktyka i kompensacja. W ramach profilaktyki prowadzone są zajęcia socjoterapeutyczne dla dzieci i młodzieży. Pracownicy prowadzą w szkołach podstawowych i średnich wykłady na temat uzależnień (alkoholizmu i narkomanii) oraz AIDS. Motywują (w razie potrzeby) do leczenia odwykowego.

Praca z rodziną niewydolną wychowawczo stanowi również element profilaktyki. Chodzi głównie o to, aby działalnością profilaktyczną objąć dzieci z rodziny, które nie uległy jeszcze całkowitej patologizacji, ale można je zaliczyć do grupy wysokiego ryzyka (zagrożonych alkoholizmem, narkomanią).

Działania kompensacyjne placówki sprowadzają się głównie do:

- 1) pomocy w odrabianiu lekcji;
- 2) korygowania braków w nauce;
- 3) kontaktu ze szkołą podopiecznych placówki;
- 4) udziału dzieci i młodzieży w kołach zainteresowań⁴³.

⁴² Opieką stałą objętych jest 29 rodzin, 75 dzieci, a opieką doraźną 115 dzieci. Stan na kwiecień 1999.

⁴³ ibidem.

5. Stowarzyszenia społeczne, charytatywne, ruchy wyznaniowe, fundacje oraz ich udział w organizowaniu pomocy rodzinie i dziecku w środowisku lokalnym

Samorządne inicjatywy, ruchy, organizacje społeczne uzupełniają instytucjonalną strukturę państwa, są niezbędnym ogniwem życia zbiorowego – gwarancją pełniejszego zaspokajania potrzeb ludzkich, narzędziem osiągnięcia celów społecznych czy grupowych przez samopomoc i współdziałanie⁴⁴.

W nowoczesnych społeczeństwach coraz większego znaczenia nabiera świadomość wspólnego interesu zbiorowości terytorialnych, świadomość pewnych powinności etycznych wobec otoczenia. Dlatego z łatwością tworzą się dość liczne obecnie koła działalności charytatywnej, najczęściej przy parafiach. To właśnie takie zjawiska i działania wyznaczają symboliczne granice środowiska lokalnego⁴⁵.

W zjawiskach tych mieszczą się dwa klasyczne warunki kształtowania się więzi społecznych – styczności przestrzenne i łączność psychiczna. Styczność przestrzenna – to postrzeganie obecności drugiego człowieka jako pewnej stałej, to świadomość potencjalnego, ustawicznego kontaktu z drugim, konkretnym człowiekiem, to postrzeganie jego „przypisania” do naszej przestrzeni życia. Drugim warunkiem istnienia więzi w grupie społecznej jakiej szczególnym przypadkiem jest społeczność lokalna jest łączność psychiczna. Oznacza ona aprobujące uczestnictwo, tzw. gotowość nawiązywania kontaktów trwałych związków bezinteresownych z innymi ludźmi ze swego lokalnego otoczenia⁴⁶.

Łączność psychiczna rodzi się na gruncie utożsamiania się z innymi pod względem etnicznym, zawodowym, religijnym, w wyniku poszukiwania wspólnych celów lub realizacji podobnych zadań. Oraz wówczas gdy człowiek postrzega innego człowieka jako partnera, współnika, towarzysza, oczekującego pomocy, czyli w sytuacji wyzwalającej w nas uczucia empatii, bliskości, aprobowanej zależności. Dlatego miejsce zamieszkania człowieka powinno obfitować w placówki, inicjatywy i organizacje skupiające ludzi do zadań, tworzące grupy i budujące sieć powiązań emocjonalnych, tak aby uniknąć powszechnej anonimowości i indywidualnego osamotnienia. Zjawiska te prowadzą bowiem do dezintegracji środowiska lokalnego i patologii społecznej⁴⁷.

⁴⁴ T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1995, s. 456.

⁴⁵ Zob.: T. Pilch, *Środowisko lokalne...*, [w:] *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 150.

⁴⁶ *ibidem*, s. 150-151.

⁴⁷ T. Pilch, *Środowisko lokalne...*, op. cit., s. 153.

W celu zapobiegania podobnym procesom w działalności opiekuńczej środowiska lokalnego należy widzieć jego cztery podstawowe kierunki, wzajemnie dopełniające się i warunkujące, a mianowicie działalność o charakterze profilaktycznym i kompensacyjnym:

- a) rozwijana indywidualnie przez jednostki ludzkie i bezpośrednio ukierunkowaną na innych ludzi (dzieci, młodzież i dorosłych);
- b) prowadzona przez grupy społeczne, stowarzyszenia⁴⁸ i placówki opiekuńczo-wychowawcze bezpośrednio zorientowaną na innych ludzi;
- c) rozwijaną indywidualnie przez ludzi na rzecz stowarzyszeń i placówek;
- d) prowadzoną przez grupy, stowarzyszenia społeczne i placówki na rzecz innych grup, stowarzyszeń i instytucji⁴⁹.

I. Lepalczyk⁵⁰ przez organizację społeczną, stowarzyszenie rozumie „formalną grupę osób zidentyfikowanych z jego celami i zadaniami, połączonych wspólną więzią o charakterze przedmiotowym, której treścią jest dążenie do realizacji wspólnego obywatelskiego zadania wynikającego z potrzeb mikro – lub makrośrodowiska społecznego, potrzeb aktualnych lub przewidywanych. Dla realizacji swoich zadań statutowych stowarzyszenia podejmują w różnym zakresie działalność oświatową, która może być ukierunkowana na członków i osoby związane ze stowarzyszeniem, na szerszy, najczęściej anonimowy krąg odbiorców lub specjalną kategorię odbiorców”.

Tak więc mianem organizacji lub stowarzyszenia społecznego można określić grupę dorosłych lub młodzieży posiadającą własną strukturę organizacyjną; członkowie tej grupy podejmują wspólne zadania statutowe i podporządkowują się obowiązującym normom postępowania, przynależność do tej grupy ma charakter dobrowolny.

W rejonie zamieszkania funkcjonują przeważnie organizacje i stowarzyszenia:

- lokalne, jak: rada osiedla, samorządy dziecięce i młodzieżowe, rada parafialna, itd.;

⁴⁸ M.in.: Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom Niepełnosprawnym w Człuchowie oraz Stowarzyszenie „Droga” mające na celu pomoc osobom zagrożonym uzależnieniem i „uzależnionym”. Szczególną opieką otoczone są dzieci z tych rodzin. W trosce o nie powstał z inicjatywy Stowarzyszenia dom dziennego pobytu dzieci o nazwie „Nasz Dom”. Wspólnota „Droga” powstała w 1987 roku w Białymstoku i została zarejestrowana jako Stowarzyszenie „Droga” w 1991 roku.

⁴⁹ M. Winiarski, op. cit., s. 27.

⁵⁰ I. Lepalczyk, *Rola stowarzyszeń społecznych w edukacji ustawicznej społeczeństwa*, „Chowanna”, 1982, z. 4, s. 343.

- ponadlokalne, np. TPD, STO, itp.; organizacje te obejmują swoim zasięgiem cały kraj i posiadają swoje centralne organy, w rejonie zamieszkania funkcjonują jedynie koła terenowe tych organizacji⁵¹.

Organizacje i stowarzyszenia społeczne mogą spełniać różne funkcje założone i rzeczywiste. Ze względu na zasięg i kierunek działalności stowarzyszeń i organizacji społecznych można wyodrębnić:

- funkcje dośrodkowe („wewnętrzne” – związane z zaspokojeniem potrzeb, zainteresowań i aspiracji stowarzyszonych);
- funkcje odśrodkowe („zewnętrzne” – związane z realizacją potrzeb pierwotnych i wtórnych całej społeczności lokalnej lub jej określonej części)⁵².

Zadania organizacji i stowarzyszeń społecznych powinny dotyczyć głównie dziecka i jego rodziny w społeczności lokalnej i polegać przede wszystkim na:

1. Inicjowaniu i organizowaniu różnych form pracy opiekuńczej związanej z ochroną zdrowia dzieci i młodzieży oraz zaspokajaniem podstawowych potrzeb biologicznych;
2. Udzielaniu rodzinie pomocy materialnej oraz pedagogicznej w rozwiązywaniu trudności wychowawczych;
3. Wspieraniu służb socjalnych wspomagających rodzinę w jej funkcjonowaniu;
4. Aktywizacji społeczności lokalnej do zadań opiekuńczo-wychowawczych przez organizacje i stowarzyszenia społeczne. Chodzi o to, aby instytucje i grupy społeczne funkcjonujące w środowisku w sposób zamierzony uczestniczyły w procesie wychowania i sprawowaniu opieki nad dziećmi i młodzieżą.

Pożądana jest taka sytuacja w środowisku zamieszkania, kiedy wszystkie placówki, instytucje, grupy społeczne wzajemnie się wspomagają. Poczynania organizacji i stowarzyszeń społecznych w zakresie rozwijania współpracy w środowisku lokalnym mogą iść w dwóch kierunkach:

1. Bezpośredniego podejmowania i kontynuowania współdziałania z rodzinami dzieci, szkołą oraz instytucjami środowiskowymi;
2. Tworzenia warunków sprzyjających nawiązywaniu i rozwojowi współpracy placówek i instytucji środowiskowych⁵³.

⁵¹ M. Winiarski, *Funkcje organizacji i stowarzyszeń społecznych w środowisku lokalnym*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 188.

⁵² ibidem, s. 189.

⁵³ ibidem, s. 201-202.

Istnieje konieczność współdziałania organizacji społecznych i instytucji socjalno-wychowawczych oraz szkoły i rodziny w celu wspierania rozwoju biosocjokulturalnego dziecka, a także udoskonalania instytucjonalnej pomocy rodzinom potrzebującym. Pomoc dziecku i rodzinie powinna mieć zawsze charakter jednostkowy i uwzględniać indywidualne przypadki. Dlatego też należy ukierunkować działalność instytucji socjalno-wychowawczych na kompensację oraz profilaktykę i działalność wychowawczą, włączając rodziców do współpracy. Stowarzyszenia charytatywne wspierają działalność pomocową państwa i często bez ich pomocy wiele osób pozostałoby samotnie ze swoimi problemami.

Do 1989 r. stowarzyszenia charytatywne utrzymywały się w znacznej mierze ze środków państwowych, obecnie (od 1990 r.) organizacje w większości utrzymują się same.

Stowarzyszenia mogą pomagać więcej i skuteczniej, potrzebują jednak pomocy ze strony administracji państwowej i samorządowej.

Dla rozwoju i aktywnego działania stowarzyszeń pomocowych niezbędne jest stworzenie w środowisku warunków temu sprzyjających. Ważne jest wsparcie finansowe⁵⁴.

Aktualnie na terenie całego kraju działa ponad 3500 stowarzyszeń charytatywnych. Udzielają one pomocy w różnorodnych formach. Najczęściej stosowana jest pomoc:

- finansowa;
- w naturze: odzież, posiłki w stołówkach, jadłodajniach;
- poradnictwo;
- porady medyczne;
- pomoc w leczeniu, rehabilitacja, resocjalizacja;
- pomoc w walce z nałogami.

Bardzo ważna jest działalność klubowa. Kluby mają szansę przy aktywnej pomocy władz lokalnych stać się ośrodkami pomocowymi działającymi na rzecz środowiska lokalnego⁵⁵.

Różnorodną pomoc na rzecz osób i rodzin potrzebujących świadczą również Kościoły różnych wyznań. Kościół katolicki przez wiele lat wypracował szereg instytucjonalnych form pracy duszpastersko-katechetycznej, poprzez które realizowane jest wychowanie chrześcijańskie. W szczególności sposobem oddziaływaniami wychowawczym poddawana jest rodzina. Określona działalność charytatywna Kościoła związana jest z określonym rodzajem duszpasterstw specjalistycznych i z grupami charytatywnej pomocy

⁵⁴ A. Tymowski, E. Kuruliszwili, *Pomoc społeczna dla rodzin*, [w:] A. Kurzynowski (red.), *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, Warszawa 1995, s. 232-237.

⁵⁵ ibidem, s. 230.

świadczonej biednym rodzinom. Działalność charytatywna Kościoła rzymsko-katolickiego przybiera następujące formy:

- a) pomocy ludziom biednym, samotnym, starym, bezdomnym, niepełnosprawnym;
- b) poradnictwa rodzinnego (Poradnie Rodzinne udzielają porad związanych z planowaniem i funkcjonowaniem rodziny, przewyższaniem trudności wychowawczych oraz zapobieganiem przestępczości nieletnich);
- c) pomocy samotnym matkom w trudnej sytuacji życiowej (Domy Samotnych Matek);
- d) zwalczania alkoholizmu (upowszechnianie trzeźwości w Parafialnych Apostolatach Trzeźwości). Ruch Trzeźwości im. M. Kolbego obejmuje swoim zasięgiem różne środowiska, organizuje wykłady, odczyty, wieczornice, współpracuje z przychodniami zdrowia w zakresie leczenia choroby alkoholowej.
- e) kolonii dla dzieci z rodzin najuboższych; w niektórych diecezjach praktykowane są wakacje rodzinne. Dzieci z rodzin rozbitych lub dotkniętych alkoholizmem spędzają wakacje u rodzin zamożnych.

Komisja Charytatywna powołała ponad 100 ochronek, które m.in. prowadzą akcje dożywiania dzieci z rodzin zaniedbanych i niepełnosprawnych⁵⁶. Organizuje również szkolenie dla rodziców dzieci z wadami słuchu i wzroku⁵⁷.

Przy parafiach działają Zespoły Charytatywne udzielające doraźnej pomocy rodzinom (materialnej i żywnościowej). Kościół propaguje akcje pomocy finansowej na rzecz dzieci potrzebujących i duchowo wspiera różnego rodzaju stowarzyszenia, m.in. dzieci cierpiących na padaczkę, nowotwory, schorzenia dróg żółciowych i wątroby *Liver* – włączając w tę działalność osoby prywatne.

W 25 diecezjach działają Stowarzyszenia Rodzin Katolickich. Inicjowana jest również działalność gospodarza służąca rodzinom najbardziej potrzebującym pomocy. Istotnym zadaniem Stowarzyszenia jest kształtowanie pozytywnego obrazu rodziny w środkach masowego przekazu.

Stowarzyszenie PAX w swojej działalności zajmuje się również problematyką rodziny. Świadczy o tym publicystyka w wydawanych periodykach, liczne akcje społeczne na rzecz rodziny inicjowane i prowadzone

⁵⁶ Przykładem organizacji charytatywnej jest ochronka dla dzieci przy parafii św. Antoniego w Chorzowie, która przygotowuje i wydaje obiady dla dzieci z parafii i okolicy. Koło charytatywne (parafialne) zajmuje się gromadzeniem funduszy dla ochronki oraz udzielaniem pomocy potrzebującym rodzinom.

⁵⁷ Zob. informacja pt. *Problemy rodziny w życiu kościoła*, „Z Pomocą Rodzinie” 1989, nr 6 (31), s. 122-123.

przez działaczy PAX-u na terenie całego kraju, dorobek sejmików rodzinnych, działalność Rady ds. Rodziny i Fundacji *Z Pomocą Rodzinie*. Stowarzyszenie zakłada konieczność ukierunkowania polityki społecznej państwa na człowieka żyjącego w rodzinie, na tworzenie warunków dla rozwoju rodziny.

Civitas Christiana nawiązuje do dorobku i tradycji PAX-u, podejmuje działania na rzecz rodziny w aspekcie materialnym, edukacyjno-wychowawczym, promocji problematyki rodziny w mediach, współpracuje z Duszpasterstwem Rodzin. Krajowy Ośrodek Duszpasterstwa Rodzin jest instancją wykonawczą Komisji Episkopatu Polski ds. Rodzin i koordynuje działalność ośrodków diecezjalnych, które organizują pracę ośrodków dekanalnych i poradnictwa rodzinnego w parafiach. Konkretną pracę w zakresie pomocy rodzinie podejmuje Fundacja *Z Pomocą Rodzinie*. Spośród różnorodnych kierunków i form działalności Przedstawicielstw terenowych Fundacji, na szczególne podkreślenie zasługuje m.in.:

- bezpośrednia pomoc finansowa lub rzeczowa udzielana rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji,
- interwencja w różnych instytucjach podejmowana w takich sprawach jak alimenty, renty, znalezienie miejsc pracy, mieszkania itp.,
- działalność na rzecz osób niepełnosprawnych (organizowanie wycieczek i turnusów rehabilitacyjnych dla dzieci i młodzieży),
- organizowanie wycieczek, kolonii letnich i zimowisk dla dzieci i młodzieży z rodzin niezamożnych,
- poradnictwo rodzinne wychodzące naprzeciw trudnym problemom rodziny, mające na celu umacnianie trwałości i spójności rodziny⁵⁸.

Jest to działalność społecznie potrzebna, mająca na celu tworzenie i prowadzenie prorodzinnej polityki społecznej. Część tej działalności wchodzi w zakres pomocy społecznej, część umiejscawia się na pograniczu pomocy społecznej i polityki socjalnej.

Zrzeszenie Katolików Caritas jest organizacją dobroczynną działająca w Kościele Katolickim. Została powołana na przełomie XIX i XX wieku celem ujednoczenia i skoordynowania działalności dobroczynnej Kościoła. W 1950 r. rozwiązana została Caritas Kościelna, a Kościół nie miał możliwości prawnych do tworzenia struktur o działalności charytatywnej. Mimo braku struktur określonych prawem, działalność charytatywna Kościoła nie została wstrzymana. W miejsce kościelnej Caritas powstała Komisja Charytatywna Episkopatu Polski, która powołała Krajowy Sekretariat do Spraw Miłosierdzia, w celu stymulowania działalności charytatywnej w die-

⁵⁸ Materiały do użytku wewnętrznego *Civitas Christiana*.

cejach i parafiach oraz organizowania akcji charytatywnych na rzecz jednostek i rodzin potrzebujących w skali ogólnopolskiej⁵⁹. Znaną są akcje Caritas na rzecz bezdomnych oraz Wigilijne Dzieło Pomocy Dzieciom⁶⁰.

W ostatnich latach obserwuje się dynamiczny rozwój różnego rodzaju wspólnot i ruchów religijnych, w tym ruchów na rzecz rodziny. Najstarszym spośród ruchów rodzinnych działających w Polsce jest Rodzina Rodzin (1950-1951). Kręgi zaprzyjaźnionych małżeństw podejmują m.in. służbę rodzinom wielodzietnym i wymagającym specjalnej pomocy (materiałnej i duchowej).

Ruch oazowy (od 1969 r. *Światło Życie* od 1976 r. jako *Ruch Żywego Kościoła*) organizuje głównie oazy rekolekcyjne dla grup rodzinnych (tzw. Oazy Rodzin), mające na celu cementowanie jedności w rodzinie.

Umacnianiu roli rodziny we współczesnym świecie, a tym samym polityki prorodzinnej służy *Ruch Kościoła Domowego*, sprzyjający jedności rodziny i rozwiązywaniu jej problemów moralnych i materialnych.

Focolarini stanowi jeden z najbardziej popularnych i typowych ruchów odnowy Kościoła. W jego strukturze wyróżnia się „Ruch Nowej Rodziny”, który podejmuje różne inicjatywy, np. przygotowanie narzeczonych do małżeństwa, pomoc rodzinom wielodzietnym i ubogim.

Kościół Prawosławny udziela pomocy doraźnej (indywidualnie) osobom, które zgłaszają się po nią same (bez względu na wyznanie). Organizowane są zbiórki ubrań, sprzętu gospodarstwa domowego z przeznaczeniem dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej⁶¹. Przy parafii działa Bractwo Młodzieży Prawosławnej, które prowadzi m.in. działalność charytatywną, udziela pomocy ludziom starszym, opiekuje się osobami samotnymi (utrzymując kontakt z domami pomocy społecznej) i dziećmi w domach dziecka. Młodzież nastawiona jest na poznawanie problemów drugiego człowieka, aby w miarę możliwości udzielić określonego rodzaju pomocy.

Moralnego i materialnego wsparcia udzielają również Fundacje na rzecz rodziny, m.in.:

1. Fundacja *Pomoc Społeczna SOS* powołana przez J. Kuronia dla dzieci z rodzin zaniedbanych wychowawczo (popularyzująca kolonie letnie dla dzieci z tych rodzin);

⁵⁹ Encyklopedia Katolicka, Lublin 1989, s. 1333-1335.

⁶⁰ *Jestem bezdomny, pomóż mi!* Niedziela 97 r.

⁶¹ Bractwo Młodzieży Prawosławnej powstało w 1981 roku jako pierwsza w dziejach polskiego Kościoła Prawosławnego organizacja religijna, skupiająca młodzież z całej Polski. Zob.: W. Pytel, *Rola Kościoła prawosławnego w organizacji czasu wolnego dzieci i młodzieży*, (niepublikowana praca magisterska), Białystok 1994.

2. Fundacja Osób Niepełnosprawnych (służąca pomocą ludziom niepełnosprawnym);
3. Fundacja im. Ks. A. Paszkiewicza (oferująca pomoc materialną dla dzieci i rodzin najuboższych);
4. Fundacja na Rzecz Ochrony Dzieci przed Okrucieństwem (zajmuje się ochroną dzieci maltretowanych);
5. Fundacja Chorym Dzieciom (działająca w Szpitalu Dziecięcym w Warszawie, której celem jest zaspokojenie potrzeb dzieci po przebytych operacjach).

6. Wolontariat

Aktualna sytuacja społeczno-ekonomiczna kraju wskazuje na zwrot ku akcjom dobroczynnym i charytatywnym. Chodzi nie tylko o działalność dobroczynną w określonych strukturach, ale także o pomoc ludzi dobrej woli, którzy nie powinni być obojętni na to, że są wśród nich potrzebujący pomocy. Osoby te chętnie włączają się do akcji na rzecz pomocy dziecku i rodzinie⁶².

Działalność ludzi dobrej woli wyrasta z poczucia odpowiedzialności i zaangażowania w sprawy dobra drugiego człowieka oraz stanowi formę, świadectwa działalności społecznej i indywidualnej, zarówno o charakterze religijnym, jak i moralnym.

W wolontariacie tkwi największa i w dużym stopniu nie wykorzystywana jeszcze siła opieki prorodzinnej. W naszym systemie opieki pełni poważną rolę (jest podstawą różnego rodzaju niepublicznych świetlic środowiskowych, ochronek, klubów). W opiece pozazakładowej funkcjonuje np. w niektórych telefonach zaufania. „Bycie wolontariuszem to bezpłatne świadome, dobrowolne działanie na rzecz innych, wykraczające poza więzi rodzinno-koleżeńsko-przyjacielskie. Wolontariuszem może być każdy, w każdej dziedzinie życia społecznego, wszędzie tam, gdzie taka pomoc jest potrzebna”⁶³. Wolontariuszami są zarówno dorośli, jak i młodzież.

⁶² W dniach 14-17.04.1994 r. odbył się w Warszawie XVIII Międzynarodowy Kongres Rodziny, podczas którego wiele miejsca poświęcono problematyce pomocy rodzinie (zwłaszcza dotkniętej alkoholizmem, AIDS, narkomanią) oraz ochronie rodziny zagrożonej i opiece nad samotną matką. Zob.: A. Potocki, *XVIII Międzynarodowy Kongres Rodziny*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1994, nr 6.

⁶³ P. Jordan, M. Ochman, *Jak pracować z wolontariuszami*. BORIS. Warszawa 1997, s. 15.

Wśród młodzieżowych wolontariuszy jest wielu słuchaczy i studentów kierunków pedagogicznych i psychologicznych (innych kierunków także). Często wolontariuszami dorosłymi są osoby, które same miały problemy, a po ich przezwyciężeniu gotowe są dzielić swoim doświadczeniem⁶⁴.

Wolontariusz może pełnić służbę ochotniczą indywidualnie lub w ramach jakiegoś stowarzyszenia. Stowarzyszenia wolontariuszy, w zależności od rodzaju organizacji, mogą przybierać następujące formy:

- stowarzyszenia związane ze społecznościami religijnymi,
- stowarzyszenia środowiskowe,
- spontanicznie powstałe grupy lokalne.

Zakres działania wolontariatu jest bardzo szeroki. Ochotnicy najczęściej angażują się do wielu akcji, takich jak:

- pomoc służbie zdrowia,
- wspomaganie ludzi starszych, niepełnosprawnych,
- wspomaganie w ramach instytucji (np. szpitali),
- usługi środowiskowe,
- działalność propagandowa i budząca wrażliwość społeczną⁶⁵.

Działalność organizacji wolontarystycznych znana jest między innymi w Hiszpanii, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych⁶⁶.

Tradycja działalności charytatywnej w Polsce jest bardzo stara. Wolontariuszy określano dawniej mianem społeczników, altruistów. Byli nimi także wojskowi, praktykanci, pracujący bez wynagrodzenia dla nauczania się zawodu.

Obecnie obserwuje się nowe zainteresowanie ideą wolontariatu. Organizacja działań wolontarystycznych dąży do takich zmian, by zarówno wolontariusz, jak i przyjmujący ich do organizacji odnosili korzyści. Ponadto społeczeństwo zaczęło lepiej rozumieć fakt, że wolontariusze mogą i powinni wpływać na kształt społeczności, w której żyją.

W Polsce działa wiele organizacji wolontarystycznych, z których każda ma swój odrębny program. Zajmują się one między innymi sprawami dzieci i młodzieży, ochrony środowiska, pomocą społeczną. Wolontariusze

⁶⁴ S. Drzażdżewski, *Prorodzinna opieka nad dzieckiem – ważniejsze pojęcia*, Część I., „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1998, nr 5.

⁶⁵ E. Głowacka, *Miejsce pracy społecznej w życiu wolontariuszy na przykładzie Domu Rodzinnego „Nasz Dom” w Białymstoku*. Praca licencjacka pod kier. J. Izdebskiej. Białystok s. 7-8.

⁶⁶ *ibidem*, s. 11-15.

służą poszczególnym ludziom i całemu społeczeństwu pełniąc różnorodne funkcje⁶⁷.

Centrum Wolontariatu szerzy ideę działania profesjonalnego wolontariatu chcąc w ten sposób przełamać negatywny stereotyp pracy ochotnika i pracy społecznej. Program Centrum Wolontariatu powstał przy udziale Barbary Hansen – z inicjatywy dyrektora Biura Obsługi Ruchu Inicjatyw Samopomocowych – Pawła Jordana.

Warszawskie Centrum Wolontariatu działa od 1993 r. W Centrum Wolontariatu działają:

1. Biuro pośrednictwa pracy dla wolontariuszy, umożliwiające kontakt organizacji i instytucji z ludźmi chętnymi do pomocy.

⁶⁷ Przykładem pracy wolontariatu w środowisku lokalnym Białegostoku jest projekt pedagogiczno-prewencyjny „Dzieci Ulicy. Zapobieganie patologii i przemocy. Wychowanie i pomoc w środowisku otwartym”, realizatorem projektu jest Stowarzyszenie Edukacji Rewalidacyjnej i Resocjalizacyjnej, Nauczycielskie Kolegium Rewalidacji i Resocjalizacji oraz program dotyczący pomocy dzieciom i młodzieży zagrożonej uzależnieniem ze Środowiskowego Domu Rodzinnego „Nasz Dom” w Białymstoku.

Głównym celem projektu jest wielostronna wolontariatowa działalność pomocowa, opiekuńczo-wychowawcza, resocjalizacyjna wobec dzieci i młodzieży zagrożonej demoralizacją, przebywającej na uciezkach, uzależnionej, spędzającej czas w charakterystycznych miejscach dla tego typu podkultur młodzieżowych, bez oderwania jej od naturalnego środowiska życia, jakimi są: rodzina, podwórko, ulica, dom. Proponuje się również udzielanie rodzicom pomocy opiekuńczej, wychowawczej i prawnej.

Wolontariusze wychodząc z propozycją do środowiska, będą rozpoczynać pracę wśród zagrożonych demoralizacją grup, opartą na bezpośrednim kontakcie z „dziećmi ulicy” i znalezieniu dla nich miejsca, środków oraz wsparcia społecznego w procesie resocjalizacji.

Aktualnie wolontariusze – studenci Nauczycielskiego Kolegium Rewalidacji i Resocjalizacji w Białymstoku oraz Stowarzyszenie Edukacji Rewalidacyjnej i Resocjalizacyjnej w Białymstoku realizują projekt w dwóch prowadzonych ośrodkach dla „dzieci ulicy”: Dzienny Ośrodek Młodzieżowy Rehabilitacyjno-Opiekuńczy „DOMRO”, „Przytulisko”, w których objęto opieką 36 dzieci.

Program Domu Rodzinnego „Nasz Dom” realizowany jest dzięki wsparciu Stowarzyszenia „Droga”. Głównym celem programu jest kształtowanie pozytywnych postaw u dzieci i młodzieży z grup podwyższonego ryzyka zagrożenia uzależnieniem ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji w środowisku rodzinnym oraz wdrażanie uczestniczących w programie dzieci i młodzieży do form funkcjonowania alternatywnych wobec subkultur i podgrup młodzieżowych o negatywnej orientacji, aprobujących narkotyki. Wśród odbiorców programu są podopieczni placówki (dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym), rodziny podopiecznych (rodziny patologiczne, z problemem uzależnienia lub rodziny dysfunkcyjne, skrajnie ubogie, wielodzietne, wymagające pomocy materialnej, socjalno-bytowej oraz psychologicznej i terapii) oraz wolontariat placówki (liczy ponad 200 osób). Są to młodzi ludzie z białostockich szkół średnich i wyższych (studenci pedagogiki, służb społecznych, resocjalizacji i rewalidacji), którzy pragną w przyszłości pracować z dziećmi i młodzieżą. Do grup wolontariatu włączana jest również młodzież zagubiona, szukająca pomocy w rozwiązywaniu własnych problemów życiowych.

2. Promocja wolontariatu, ukazująca na czym polega nowe podejście do wolontariatu i uświadamiająca dlaczego praca społeczna jest taka ważna.
3. Programy pilotażowe wprowadzające specjalistyczne przygotowanie danej organizacji do pracy z wolontariatem⁶⁸.

Duże zainteresowanie tematyką pracy wolontarystycznej spowodowało, że w 1996 r. powstały nowe Centra Wolontariatu w Poznaniu, Gdańsku, Katowicach. Biuro Pośrednictwa Pracy dla Wolontariuszy rozpoczęło swoją działalność w 1994 roku. Do Biura zgłaszają się osoby, z których znaczna część pracuje w różnych organizacjach pełniąc dobrowolną i bezpłatną służbę na rzecz innych. Są to ludzie odczuwający wewnętrzną potrzebę zrobienia czegoś dla innych. Wolontariat zakłada bowiem dobroć społecznych działań⁶⁹.

Biuro współpracuje z wieloma organizacjami, z których każda ma różnych podopiecznych i oczekuje określonych świadczeń od swoich wolontariuszy. Zgłaszający się do Centrum mogą wybierać i decydować co chcą robić: opiekować się chorymi i niepełnosprawnymi, udzielać porad i informacji za pośrednictwem telefonów zaufania, udzielać korepetycji itp.

Centrum Wolontariatu nie zajmuje się udzielaniem indywidualnej pomocy, jego rola to dostarczanie odpowiednio wyszkolonego wolontariatu lub – ewentualnie – pośredniczenie pomiędzy tymi organizacjami i instytucjami a osobami potrzebującymi ich wsparcia.

Zasadniczym warunkiem prawidłowego oddziaływania wolontariatu w prorodzinnej opiece nad dzieckiem jest istnienie przygotowanych do jego wykorzystania organizacji i instytucji opiekuńczych o rodowodzie pozarządowym.

W ostatnich latach znacznie wzrosła rola telewizji jako źródła informacji na temat instytucjonalnych (państwowych) i pozarządowych (niekonwencjonalnych) form pomocy dziecku i rodzinie (*Niebieska linia* – dla maltretowanych dzieci, matek, żon), *To nie jest sprawiedliwe*. Cykliczne programy telewizyjne motywują do działań o charakterze prospołecznym (m.in. *Zwyczajni niezwyčajni*). Telewizja propaguje również i popularyzuje akcje na rzecz pomocy dzieciom (m.in. *Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy*).

⁶⁸ E. Głowacka, ibidem, s. 17.

⁶⁹ J. Makowska, *Wolontariusze*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1998, nr 5.

Dużym zainteresowaniem cieszą się programy dla rodziców (służące pomocą) zawierające porady specjalistów (pedagogów, psychologów, lekarzy) z zakresu opieki zdrowotnej; kształcenia i wychowania dzieci (m.in. *Domowe Przedszkole, Porozmawiamy o dzieciach*).

Zarówno telewizja, jak i radio oraz prasa poprzez określoną treść emitowanych programów i publikowanych artykułów, sposoby i formy prezentacji, mogą zachęcać i mobilizować do korzystania z różnych form pomocy⁷⁰.

⁷⁰ Lokalny informator „Pomoc rodzinie o instytucjach i organizacjach”, Białystok 1997, Opracowany przez Wydział Polityki Społeczno-Gospodarczej Urzędu Miejskiego w Białymstoku z udziałem Komisji d/s Rodziny i Polityki Społecznej Rady Miejskiej w Białymstoku.